

ту в селі Благодатне (Чапаєвка) у ХХ–ХХІ ст.» (Вікторія Брагінець, Благодатнівська ЗОШ Золотоніського району), «Нова Сербія на території Чигиринщини та її вплив на історію та розвиток краю» (Данило Сівак, Чигиринський НВК № 2), «Внесок пошукової групи «Оберіг» у дослідження життя і творчості Х. Ящуржинського» (Тетяна Онопрієнко, Уманська ЗОШ № 14), «Історичні умови економічного розвитку містечка Драбів у ХІХ – ХХ ст.» (Максим Ситник, Драбівський НВК) та інші.

Зміст учнівських робіт засвідчив належні дослідницькі навички авторів, їхнє уміння самостійно працювати з архівними матеріалами та науковою літературою, робити самостійні узагальнення та висновки. Крім того учасники конкурсу продемонстрували здатність публічно відстоювати свою думку і вести наукову дискусію.

України» методисту відділення «Історія» Черкаського територіального відділення Малої академії наук України, кандидату історичних наук Тетяні Миколаївні Нераденко.

Перед початком захисту учнівських робіт виконав доручення Президії Національної спілки краєзнавців України і вручив посвідчення «Почесний краєзнавець

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Василь МЕЛЬНИЧЕНКО

ПРЕСА ЧЕРКАЩИНИ 1920-х РОКІВ: ОКРУЖНІ ГАЗЕТИ (з історії преси Черкащини*)

У 1920-х роках, після остаточного утвердження радянської влади, почала формуватися розгалужена мережа місцевих газет. У повітових містах започаткувався випуск періодичних видань партійних комітетів, рад, профспілок. Почали виходити схожі як за назвами (які часто змінювалися), так і за змістом газети.

Переважно це були однотипні «Известия», а згодом – українськомовні «Вісті». У Черкасах – «Известия уездного Совета рабочих, крестьянских и казачьих депутатов Черкащины» (1919), «Вісті Черкаського повітового виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів» (українською мовою, 1920) [1, 544].

Більшовицькі і пробільшовицькі газети перших років радянської влади друкували інформаційні матеріали про партійні справи та роботу місцевих органів влади, крізь призму класової боротьби висвітлювалося місцеве життя.

Впродовж 1921–1922 рр. партійні комітети, прагнучи зміцнити свої позиції засобами преси, урізноманітнювали форми і методи агітації і пропаганди, зокрема використовуючи стінні друковані газети УкрРОСТА (Українське бюро Російського телеграфного агентства). УкрРОСТА мало губернські та повітові відділення. Такі відділення у 1920 році діяли і випускали

* Попередні матеріали цієї тематики вміщено у журналі «Краєзнавство Черкащини» №12, 13.

стінні газети в Умані [2, 235] та Золотоноші [2, 214], у 1921 році – у Черкасах [3, 158] і Звенигородці. У Звенигородці того ж року виходив бюлетень ЗвенУКРОСТА і почала виходити стінна газета РАТАУ «Серп і молот» [3, 144].

Подальше формування мережі газетної періодики на території сучасної Черкаської області узгоджувалося з новим адміністративно-територіальним поділом України, який було запроваджено з 12 квітня 1923 року. Було утворено Черкаську (з 1927 року – Шевченківська), Уманську, Золотоніську (у 1925 році розформована) та Корсунську (згодом стала називатися Шевченківською, а у 1925 році була розформована з передачею районів до Білоцерківської, Уманської та Черкаської округ) округи. До названих округ увійшли утворені у 1923 році райони.

У нових адміністративно-територіальних одиницях почали виходити підпорядковані партійним комітетам газети. Так, головним періодичним виданням Черкаської округи стала газета «Шлях революції» – орган Черкаського окружного комітету КП (б) України, окрвиконкому і окрпрофбюро. Виходила вона з січня 1923 року до 1924 року (до липня 1923 року називалась «Путь революции») щодня обсягом 4 сторінки форматом А-2. Тираж становив 2500 примірників. Редактори – В. Фурер, М. Горінський [4].

Великий формат та щоденний випуск давав змогу вміщувати на її шпальтах великий обсяг різноманітної інформації –

від детальної місцевої хроніки до розлогих міжнародних оглядів. Перші сторінки часопису, як правило, присвячувалися актуальним для влади проблемам життя Черкаської округи та міжнародним новинам. Так, у номері «Шляху революції» за 1 серпня 1923 року на першій сторінці половину газетної площі займають дві великі статті «До податкової кампанії» та «Новий врожай», підписані, напевне, псевдонімами «Б. Вологдін» та «Світлов».

На другій половині сторінки цього ж номера під рубрикою «Останні вісті» подано зарубіжну інформацію в підрубриках – «В Німеччині» («Критичний стан в Берліні», «Французи продовжують наступ», «Син німецького цисаря готує переверот», «Страйки ростуть»), «В Польщі» («До виборів сейму», «Польща не вступає до складу Малої Антанти», «Польща боїться німецької революції», «Як захищаються в Польщі національні меншини»), «В Болгарії» («Фашисти гуляють», «Болгарські репресії над комітетом Червоного Хреста», «Судять комуністів»). Підбірка зарубіжних новин вміщена також під рубрикою «Ріжні звістки» [5]. Зарубіжна інформація частково розміщувалася також і на другій сторінці газети.

Розвороти газети заповнювалися матеріалами різної тематики, які подавалися під постійними рубриками «Сільське господарство», «Робітниче життя». «По Черкащині», «По Радянській землі», «Хроніка».

Рубрика «Сільське господарство» наповнювалася оглядово-аналітичними матеріалами про стан та проблеми аграрного виробництва, інформаційними замітками із сіл округи. Наприклад, у номері за 5 вересня 1923 року під загальним заголовком «Матусівський район» подано невеликі замітки «Районна кооперація», «Продподаток», «Ветеринарія», «Медично-санітарний стан району», «Шкільні договори», «Раддисципліна» та інші повідомлення [6, 3]. А у номері за 23 вересня 1923 року вміщено короткі інформації про тваринництво та торгівлю у селі Лузанівка Кам'янського району [7, 4]. Увагу читачів привертала поради та рекомендації щодо ведення господарства на селі.

Під рубрикою «Робітниче життя» друкувалася інформація з промислових підприємств Черкас, Сміли, Кам'янки, інших населених пунктів округи.

З газети читачі дізнавалися про культурно-мистецькі новини. У номері за 18 серпня 1923 рік під рубрикою «Культура й мистецтво» у замітці «До вивчення Черкащини» йшлося про те, що 1 липня 1923 року у Черкасах було утворено окружний комітет охорони пам'яток мистецтва, старовини й природи (Окропис). Зазначалося, що «основні завдання Окропису такі: а) учот і охорона пам'яток мистецтва, старовини й природи; вивчення Черкащини в природничому, соціально-економічному та історично-культурному відношенні і взагалі красназнавство». В іншій замітці «З життя Черкаського музею» повідомлялося, що у липні 1923 року у музеї побував 371 відвідувач, з них 358 у складі 20 екскурсій [8]. 23 вересня 1924 року газета повідомляла, що «на початку 1924 року при Черкаських педкурсах гуртком молодих початкуючих письменників закладено літературну студію «Плуг», яка розпочала свою роботу, налічуючи 6 чоловік» [9].

У матеріалах на тему охорони здоров'я наголошувалося на необхідності посилення роботи з профілактики та лікування туберкульозу, скарлатини, венеричних хвороб, які були в той час поширені в окрузі. Цій же темі присвячувалися і санітарно-просвітницькі виступи газети.

Четверта сторінка газети відводилася під оголошення та рекламу, включаючи інформацію про окремі рішення органів влади округи та міста. Практикувалися агітаційні оголошення щодо збору коштів на зміцнення Робітничо-селянської Червоної армії, зокрема на будівництво літаків – «На збудування Червоної Повітрофлоти».

В рубриках «Листи робітників», «Що нам пишуть», «Поштова скринька» систематично оприлюднювалися листи читачів газети та коментарі до них.

У газеті відповідно до більшовицької політики воєнничого атеїзму публікувалися антирелігійні матеріали з такими заголовками «Геть пута релігійного дурману!», «Геть релігійний дурман!» тощо.

Приділялася увага популяризації і самої газети. В кожному номері поруч із заголовком – умови передплати. Періодично на першій та інших сторінці вміщувалася реклама «Передплата на щоденну газету «Шлях революції» продовжується. Умови дивись в заголовку», оглядово-аналітичні статті «Газета на селі – село в газеті».

Час від часу редакція оголошувала конкурси на кращу замітку до газети. Так, у серпні 1923 року було оголошено конкурс на кращі замітки у трьох номінаціях: для вчителів – «Про становище культосвітніх справ села», для селянства – «Про життя села у всіх його галузях», для сількомуністів – «Про партійне життя своєї організації». Переможці нагороджувалися бібліотечкою вартістю 15 крб. [10, 4].

Щодо поліграфічного рівня газети «Шлях революції», то він, як і в усіх тогочасних газети був низьким, оскільки друкарське обладнання було застарілим і зношеним, папір теж був низької якості. Звичним явищем були граматичні огріхи і помилки. Ілюстративний ряд зводився до примітивних рисунків.

У 1925 році газета «Шлях революції» отримала назву «Робітниче-селянське око» і продовжувала виходити щоденно (в окремих випадках – тричі на тиждень) обсягом 4–6 сторінок [11]. В поле зору щоденної з великим обсягом газети висвітлювалися різні аспекти життя округи. Вперше у 1925

році на шпальтах газети з'явилися фотознімки (поки що про центральні події – з'їзди, наради тощо), кліше яких, до газет, напевне, надсилалися централізовано.

Перший номер «Робітниче-селянського ока» вийшов 1 вересня 1925 року. Він відкривався передовою статтею «Наші завдання», в якій окреслювалися напрями роботи оновленого часопису. Зокрема, наголошувалося (напевне, від імені окрпарткому) на необхідності «за допомогою газети повести рішучу боротьбу зо всіма тими, хто ще й до цього часу не зрозумів, або не хоче розуміти постанов партії, хто замість того, щоби переконувати, командує. За допомогою селянського активу ми поведемо рішучу боротьбу з бюрократизмом, волокитою та іншими недоладностями наших державних та громадських організацій».

Інша стаття першого номера мала промовисту назву «Зміцнюйте та розповсюджуйте» і містила поради і рекомендації щодо поширення та популяризації газети серед населення. Серед них і таке дещо незвичне застереження про те, що «необхідно вести найрішучішу боротьбу з вільними і невільними шкідниками газет, щоб не було випадків вживання їх на курува по сільрадах, як це ми часто маємо» [12, 1].

Газета з новою назвою в цілому зберігала концепцію попередниці – газети «Шлях революції». З деякими змінами збереглося більшість рубрик та їх зміст. У них знаходилися відображення реалії середини 1920-х років, коли вже відчувалися позитивні зміни впровадження нової економічної політики (НЕПу), тривав процес українізації. Загострення класової боротьби і трагедії Голодомору та політичних репресій були ще попереду.

Як і раніше значна увага приділялася висвітленню подій за кордоном, які подавалися крізь призму зовнішньої політики радянської держави. Подавалася інформація про діяльність комуністичних партій, профспілковий рух в різних державах світу.

Повсякденність Черкаської округи висвітлювалося у провідних рубриках газети з однотипними назвами – «Селянське

життя», «Робітниче життя», «Партійне життя», «Червона Армія», «Кооперація на селі» «Селами Черкащини».

Серед господарських тем виділялася тема роботи цукрових заводів. Газета за 10 жовтня 1925 року інформувала читачів про відкриття сезону цукроваріння на Смілянській рафінарні, яка запланувала виробити 2 мільйони пудів цукру-рафінаду [13, 3].

Під рубрикою «Порадник селянина» публікувалися статті на допомогу селянським господарствам: «Про вибір овочового матеріалу для посадки», «Про виноградарство на Черкащині», «Не пасіть худоби на молодих озимих засівах».

В поле зору газети потрапляли й гострі соціальні проблеми, зокрема безробіття. З підбірки матеріалів у номері за 20 жовтня 1925 року під загальним заголовком «Боротьба з безробіттям на Черкащині» дізнаємося, що станом на 1 жовтня в Черкаській окрузі було 10997 безробітних, з них в Черкасах – 7215, Смілі – 1808, Золотоноші 1251, Корсуні – 591, Златополі – 100 чоловік. З метою підтримки безробітних у Черкасах їм щодня відпускатися 300 безплатних обідів, облаштовано будинок на 100 місць для проживання тих, хто не має пристанища. Виділено 60 тис. крб. для відкриття в окрузі 12 колективів безробітних, де зможе працювати 450 чоловік, близько 500 залучено до громадських робіт.

Серед причин безробіття газета називала звільнення в запас військовослужбовців, випуск із дитбудинків уже дорослої молоді, притік селян до міста, закінчення сезону будівельних робіт [14, 4].

Одним із тематичних напрямів газети була робота закладів освіти та культури, ліквідація неписьменності. Матеріали цієї тематики друкувалися під рубриками «Культура й мистецтво», «Сельбуди та хати-читальні Черкащини», «По клубах і червоних кутках». Читачі мали змогу ознайомитися з інформацією про вистави черкаського театру, виступами художньої самодіяльності.

У номері від 1 жовтня 1925 року вміщений репортаж з першого випуску 27 студентів Черкаського педтехнікуму, які отримують направлення на роботу у сільські школи [15,3]. А у кореспонденції «Скинули полуду» повідомлялося про урочистості у Черкаському радгоспі з нагоди завершення навчання у пункті лікнепу, де навчилися читати і писати 13 селян, з них 10 жінок [16,2].

Газета висвітлювала і тогочасну політику українізації. Зокрема в одному з номерів у критичній замітці «Українізація судового апарату м. Черкас» повідомлялося, що «національний склад нашого окружного судового апарату здебільша – з українців. Технічні робітники проводять судочинство українською мовою.

Гірше – з відповідальними робітниками, хоч у кожного з них під рукою лежить постанова ВУЦВК'а, де наказується українізуватися на всі 100 % до 1 січня 1926 року, бо суди мають діло виключно з селянською масою» [15, 4].

Значна частина матеріалів «Робітничо-селянського ока» мала критичний характер. Критиці піддавалися органи місцевої влади, недбайливі керівники, стан справ у різних сферах. Про це можна судити із газетних заголовків: «Райвиконcome, де ти?», «Багато балакають та мало дають», «Не виплачують страховки», «Розпивсь, розгулявся», «Великі збитки баштанам». Набули поширення сатиричні карикатури.

Більш різноманітним стало жанрово-тематичне наповнення часопису – стали друкуватися драматичні твори, гуморески, фейлетони. Зокрема, місцевій тематиці присвячував свої фейлетони відомий журналіст і письменник, уродженець Золотоноші Юхим Гедзь (Олексій Савицький).

Читачі газети інформувалися про культурно-масові, спортивні та оздоровчі заходи у Черкасах, а також в сільській місцевості. В одному з номерів стаття «Робітничий спочинок. В Соснівці» повідомляла, що у 1925 році тривали роботи щодо впорядкування курортної зони Соснівки поблизу Черкас. Розповідалося, що в будинку відпочинку Черкаської страхаси одночасно оздоровлюються 170 робітників, які «після спочинку нагулювали 8–10 фунтів ваги. Умови життя добрі: електрика, обстановка, смачна страва, культурні розваги – спектаклі й кіно. Є спорт-площадка, котра притягає до себе увагу всіх спочиваючих» [17].

У 1925 році окружна газета почала виходити під назвою «Радянська думка» і носила цю назву до ліквідації у 1930 році округ. Після перейменування в 1927 році укрупненої Черкаської округи у Шевченківську «Радянська думка» стала органом Шевченківського окружного комітету КП (б) України, окрвиконкому і окрпрофради, зберігши періодичність та

обсяги. Прізвище редактора в газеті не вказувалося, а лише зазначалось, хто редагує. Так, у листопадових номерах 1925 року підписано: «редагує І. Олін», у грудневих – «відповідальний редактор Лекарів».

Про спадковість традицій попереднього часопису було заявлено в редакційній статті «Радянської думки», в якій зазначалося, що «гарну спадщину «Робітниче-Селянське Око» залишило «Радянській думці». Ця спадщина – біля 200 робкорів та сількорів, та авторитет друкованого слова серед трудящих мас Черкащини. «Радянська Думка» ставить своїм завданням продовжувати роботу «Роб. Сел. Око» – на протязі свого існування» [18, 1].

Газета детально інформувала громадськість про рішення союзних, республіканських і місцевих державних та партійних органів, велась агітація за їх виконання. Багато матеріалів, переважно про повсякденне сільське життя, друкувалося під рубрикою «Селами і хуторами». Як правило, це були невеликі замітки сількорів, які інформували читача про тем, чим жило село, викривали недоліки в роботі сільрад, клубів, хатчиталень, шкіл, вели атеїстичну агітацію.

Ще до початку розгортання примусової масової колективізації, наслідком якої стали трагічні сторінки українського села на початку 1930-х років, на Черкащині з'явилися перші колективні господарства – колгоспи. Їх всіляко підтримувала радянська влада, а партійно-радянська преса пропагувала досвід їхньої роботи, переконуючи селян обирати саме такий спосіб господарювання. Цій темі у газеті за 3 листопада 1925 року під гаслом по червоних ланах була присвячена кореспонденція із села Дирдино Городищенського району «Колгосп «Діброва» з підписом «Селькор Терниця».

У ній розповідалося про колективне селянське господарство, що організувалося у 1923 році: «Це перший колектив в селі. Тяжко було працювати, не було ні коней, ні реманенту, але тільки самодіяльність держала їх при купці. Два роки тяжкої праці, два роки боротьби і в 1925 році «Діброва» майже перша по кількості врожаю в районі.

Тепер «Діброви не впізнати: дванадцять коней, вісімнадцять корів, отара молодняка овець – наслідки колективної праці» [19, 2].

Характерною рисою матеріалів газети була насиченість їх статистичними даними, які і сьогодні становлять дослідницький інтерес. Зокрема, в одному з номерів було вміщено інформаційно-довідкову підбірку, з якої дізнаємося, що у 1925 році площа Черкаської округи становила 11692 кв. версти (13,3 тис. кв. км), населення – 1 млн 116 тис. чоловік (4,4 % населення УССР). Національний склад населення округи: українці – 75,6 %, євреї – 18,9 %, росіяни – 4,3 %, поляків, німців та інших – 1,2 %. Сільського населення – 90,52 %, міського – 9,48 % [20, 2].

До наповнення номерів газети активно залучалися громадські дописувачі – «робселькори» (були ще й «стінкори», які випускали стінні газети), з якими підтримувався постійний зв'язок і проводилася організаційна робота. У грудні 1925 року на шпальтах газети було опубліковано оголошення про необхідність заповнення робсількорами округи анкет у зв'язку з проведенням робсількорівського з'їзду. З громадським активом редакція проводила інструктивні наради.

Під рубрикою «Куток робсількора» у одному з номерів робселькор Ф. Зименко висловлював власні поради громадським кореспондентам, зазначаючи, що «щоб учитись ліпше дописувати, зберігайте копії посланих до редакції дописів. Як надрукують який, звірте друкований текст з вашим текстом. Ви тоді побачите, як редакцією вилущено зерно вашої думки, або описаних фактів від усього зайвого, від словесної половини. Отак звіряючи як, що пішло, що не пішло навчитесь як писати, не кажучи про ті поради, які надаються редакцією в листуванні. На практиці дізнаєтесь, яким фактам з життя, преса надає громадського значіння» [21, 4]. У газеті велась рубрика «Сількорівським оком».

«Радянська думка» продовжувала тему українізації, зокрема у листопаді газета інформувала читачів про засідання президії окрвиконкому, на якому голова окружної комісії з

проведення українізації Циганенко зробив доповідь, зазначивши, що курсами з українізації охоплено 781 чоловік, явка перебічно становить 50 %. Також було сказано, що «справу з остаточною українізацією гальмується по таких установах: держбанк, держлікарні, поліклініка при рафінарні, нафто синдикат, контора автотранспорту, фінвідділ, Українліс та інші... Завідувачам та керівникам установ за їх відповідальністю запропоновано не приймати надалі на посади тих осіб, що не володіють українською мовою» [22, 3].

Періодично публікувалися культурно-мистецька хроніка. З оголошення газети дізнаємося, що 29 грудня у черкаському театрі імені Т. Г. Шевченка колективом комопери і музкомедії «при участі всей труппы будет поставлена «Марица» Кальмана в 3-х действиях» [23, 4]. Періодично газета розміщувала огляди та рецензії на вистави Черкаського театру.

Повідомлялося про «прилюдний літературний вечір Черкаської філії Всеукраїнської спілки селянських письменників «Плуг», під час якого співала капела імені «Плугу» під керівництвом А. Лебединця» [18, 6].

Досить насиченою була хроніка кримінальних злочинів на території округи. Під рубрикою «Червоний суд» повідомлялося про вбивства, бійки, крадіжки, підпали та інші злочини. Зокрема, у номері за 21 листопада вміщено детальну інформацію про збройний напад на роздатчика грошей Дяченка з Терешківського заводського господарства, який віз гроші для розрахунку з робітниками за прополку буряків. Під час збройного нападу його і їздового було вбито, а під час розслідування злочину ще було вбито і міліціонера. Діями Шполянської міліції бандити були затримані і в Черкасах відбувся відкритий суд над ними. Трьох злочинців засудили до вищої міри покарання – розстрілу, а їх спільників – до різних строків позбавлення волі [24, 5].

На початку 1930-х років продовжувався наступ тоталітарної системи, передусім на українське селянство. Здійснювалася «чистка» партосередків, установ та організацій. Газета «Радянська думка» 14 травня 1930 року повідомляла, що з тих,

хто пройшов перевірку «вичищено» з партії 12,2 %. За соціальним станом на селян припадало 47,2 % [225].

В Уманській окрузі у 1923 році обсягом 4–6 сторінок почала виходити щоденна газета «Робітниче-селянська правда» – орган Уманського окружного комітету КП (б) У та окрвиконкому Уманщини [25]. Окремі матеріали газети друкувалися російською мовою.

Основними питаннями, окрім широкого висвітлення міжнародних подій та рішень центральних органів влади, на шпальтах газети були: життя селян та робітників, робота споживчих товариств, військова тематика, культурно-освітня робота та місцева хроніка. Завдяки насиченій та практично безальтернативній інформаційній палітрі це періодичне видання набуло популярності серед населення Уманщини.

Щоб стимулювати політично-освітню роботу на селі, а заодно заохотити сількорівський актив, газета, оголосивши на своїх сторінках конкурс на кращу і гіршу волосну політпросвіту і хату-читальню, зазначала, що «конкурс виявить кволі боки роботи Політпросвіти і покаже нам найкращі просвіти і хати-читальні, на досвіді яких ми повинні вчитися» [26].

Оскільки Уманщина була аграрним регіоном, то багато уваги приділялося сільській тематиці. Матеріали на цю тему

друкувалися під рубриками «Червоне село», «Сільське господарство», «З села про село», «Дописи з сел»,

В одному з номерів під рубрикою «Червоне село» у статті «Завдання показових полів» наголошувалося, що таке поле «має бути зразком для окружного селянства в справі поліпшення їх господарств. На показовому полі буде заведений сівообіг з правильним чергуванням рослин, а тому тут селяни навчатися, як знищити шкідливу трьох пілку та чим її замінити. На трьох пілці два роки підряд сіються зернові хліба, котрі беруть одні й ті ж харчові соки, через що земля хутко виснажується й починає зменшувати врожай... Маючи у себе під боком зразкове поле, селянин змушений буде замислитися та порівняти свої дідівські звички ходити біля землі з новими способами, які радить йому агрономічна наука, після чого він безумовно захоче вкористати їх і на своїх наділах» [27].

На своїх сторінках газета вела «Сільсько-господарські курси». Наприклад, читачам пропонувалась «Лекція 2. Насіння та сімба. Якість насіння» [28].

Про агітаційно-пропагандистський і водночас войовничий характер матеріалів газети свідчать навіть заголовки публікацій – «Селянин – вчись в агронома», «Незаможник, виявляй шкідливий елемент», «Биймо бога!», «Долой религиозный дурман, долой длиннородых туеядцев! Да здравствует пролетарская сознательность!», «Нужна чистка совучреждений».

Значна частина матеріалів газети була насичена закликами до посилення класової боротьби. У кореспонденції номера за констатувалося, що «тільки очистивши село від шкідників, ми будемо мати міцний революційний апарат охорони революції, забезпечуючий мирну працю». Такого ж змісту були й кореспонденції «Шкідливий елемент агітує в с. Довгенькому проти колективізації», «Куркульня с. Молодецького», «Піп с. Дмитрівка агітує» [29].

Стан справ на промислових підприємствах знаходив висвітлення в матеріалах під рубриками «Рабочая жизнь», «Рабочая корреспонденция».

Як важливе своє завдання керівництво округи розглядало активізацію роботи з ліквідації неписьменності. З цією метою, наприклад, у січні 1925 року в усіх районах округи впродовж місяця мали відбутися районні конференції за участю завідувачів хат-читалень і сельбудів, культкомісії комнезамів, освітніх секцій сельрад та представників пунктів лікнепу. З доповідями «Про наслідки тижня лікнепу та плани дальнішої роботи лікнепу» на них повинні виступити голови районних комісій з ліквідації неписьменності. Про це повідомляла читачів газета за 1 січня 1925 року [30].

Періодично в газеті подавалась інформація про військову підготовку призовників як складову частину територіально-кадрового комплектування армії. У січневому номері 1925 року повідомлялося про 30-денні навчання допризовників, які мають пройти в Умані, Маньківці, Монастирищі і Тальному. Зазначалося, що платня за час зборів зберігається, харчування допризовники повинні мати своє [31].

До березневих шевченківських днів «Робітниче-селянська правда» присвятила увесь номер роковинам Т. Г. Шевченка. Під гаслом із шевченківськими словами «...Умруть ще не зачаті її царята і на оновленій землі врага не буде супостата, а буде син і буде мати, і будуть люди на землі...» була вміщена стаття «Шевченко й наші дні», у якій ім'я Шевченка ув'язувалося з більшовицькою ідеологією та стверджувалося, що «виконавцем заповітів Великого Кобзаря є Радянська Влада. Її національна політика викликала до життя величезні творчі сили українського селянства й робітництва, велетенськими кроками посунула вперед вона українську науку й культуру». Тут же розміщувалася стаття «Громадянський зміст творів Шевченка».

На наступних сторінках була вміщена стаття «Дещо про життя Тараса Шевченка» та літературні твори членів уманської філії «Плуга» (спілка селянських письменників – авт.) [32].

Майже у кожному номері під рубрикою «Пригоди і злочини» були присутні короткі повідомлення кримінальної хроніки.

У 1926 році уманську газету «Робітниче-селянська правда» перейменовано в «Селянську правду» і вона продовжувала бути «газетою окркому КП (б) У та окрвиконкому Гуманщини», виходила тричі на тиждень педплачувалася не більше ніж на півроку.

У 1923–1924 рр. у Шевченківській окрузі з центром у Корсуні виходила газета «Незаможник» – часопис Шевченківського окрпарткому, окрвиконкому та окрпрофбюро.

Свої витоки газета бере з газети «Червоний стяг» (а пізніше – «Незалежник»), яка мала виходити у Корсуні, до якого у лютому 1921 року було перенесено центр Канівського повіту, однак через запустіння міста у червні того ж року центр повіту було перенесено до Богуслава, де 3 березня 1922 року вийшов перший номер газети «Червоний стяг» (згодом перейменований на «Незаможник»). Після того як 7 березня 1923 року було прийняте рішення про утворення Шевченківської округи з центром у Корсуні, газета «Незаможник» стала окружною газетою, перший номер якої побачив світ у березні 1923 року. У 1923 році до № 4 (20 листопада) газета називалася «Єднання» [33].

Загальна концепція та ідеологічна спрямованість газети мало чим відрізнялася від тодішніх окружних газет, що виходили на території сучасної Черкащини. Тематика газетних матеріалів формувалась в руслі панівної ідеології більшовицької партії – висвітлення партійно-радянських рішень та

агітація за їх виконання, міжнародні події, господарське та соціально-культурне життя округи та місцева хроніка.

Редакція «Незаможника» всіляко намагалася розширювати свою кореспондентську мережу та зміцнювати популярність серед читачів. 12 травня 1924 року перша сторінка газети відкривалася гаслом «Товариші, селяне й робітники! Через часопис боріться з хибами та зловживаннями, які ви бачите. Вибірайте сількорів, надсилайте дописи, будуйте свій часопис». Тут же розміщувалася стаття про організацію гуртків газетних читачів, у якій редакція зверталася до уміючі читати селян раз у тиждень читати для неписьменних односельців газети, оскільки «газетна мова, як свідчать про це перевірки на місцях, скрізь і всюди неприступна селянинові, незаможникові» [34, 1].

Щодо структури газети та форм подачі інформації, то проглядались певні особливості редакційної політики часопису. Зокрема, на відміну від окружних газет Черкаської округи значна частина матеріалів групувалася в окремих тематичних сторінках, які, як правило у коротких замітках намагалися охопити широкий спектр проблем регіону.

Найбільше матеріалів присвячувалось селянській тематиці, що й зрозуміло – переважна більшість населення округи становили селяни. Панорама селянського життя знаходила відображення, передусім на постійній тематичній сторінці «Наше село».

Велика підбірка матеріалів на одній із таких сторінок присвячувалася Вільшанському району. У ній вміщено короткі інформації про стан політосвітньої роботи із 13 сіл району. Під окремою рубрикою «Про що нам пишуть» опубліковано листи від читачів під такими заголовками «Шкідливе непорозуміння», «Незаможники проти релігії», «А послухайте, що я скажу» [35, 3].

Стан освіти в окрузі висвітлювався у тематичних сторінках «Фронт освіти». Одна з них присвячувалася ліквідації неписьменності в окрузі. Зокрема, повідомлялось, що «зараз по окрузі працюють 152 лікпункти, в яких вчать 5300 учнів. Більшість

з них – допризовники, значна частина жінок та членів К.Н.З. – решта неорганізовані селяни та підлітки.

В лікпунктах по селах навчання проводиться всюди на українській мові, в м.м. Богуславі, Корсуні, Шполі та Звенигородці – на російській та єврейській» [36, 2].

На шпальтах газети до Шевченківських днів розміщувалися матеріали про Т. Г. Шевченка. У номері за 6 березня вміщено тези для доповідей про Т. Г. Шевченка з виділенням таких пунктів: «Дитячі роки Тараса», «Викупили з кріпацтва», «Перші пісні поета», «Тарас попадає в салдати», «В які часи жив Шевченко», «Ждав волі», «Воля» 1861 року», «Шевченко – біднота», «Шевченко – поневолена нація», «Відношення Шевченка до релігії», «Шевченко і Ленін» [37, 4].

Як і в інших окружних газетах, на шпальтах «Незаможника» досить активно висвітлювалася військова тематика. Одна із статей торкалася популярної на той час теми територіально-кадрового комплектування армії і розповідала про 135-й стрілецький полк, який дислокувався у Корсуні і на 80 % комплектувався місцевими кадрами, які регулярно проходили збори. Йшлося, зокрема, про те, що «підготовка йде досить швидко. Організовані команди спеціалістів, в яких вироблюється твердий, стійкий кадровик. Зі старшим складом проводяться регулярні заняття по військово-політичним питанням та українській мові» [38].

Чимало матеріалів висвітлювали боротьбу з дитячою безпритульністю. У номері за 8 березня 1924 року повідомлялося про оголошення «Тижня допомоги дітям», яким передбачалося влаштування похатнього збору речей для безпритульних дітей у дитячих будинках, збір добровільних пожертвувань, проведення лотерей, аукціонів, продажу значків та листівок, додатковий збір від театральних квитків та інші заходи [39].

Отже, партійно-радянська преса, що виходила на території сучасної Черкаської області у 1920-х роках, була представлена досить потужними окружними газетами округ з великим обсягом та періодичністю. Вони були спільними органами комітетів більшовицької партії та рад, а також профспілкових

організацій. Усі ці газети видавалися на ідейній платформі більшовизму і радянської влади.

Щодо змісту, то вони містили багато різнопланової інформації про діяльність партійних осередків та державної влади, місцеві та міжнародні події, хроніку повсякденного життя. Водночас засновники використовували свої газети. передусім як важливий ідеологічно-пропагандистський засіб забезпечення реалізації програмних цілей Комуністичної партії. Значна частина матеріалів була відверто заангажована і переповнена надмірним пафосом, намаганням прикрасити дійсний стан справа і переконати читачів у перевазі соціалістичного способу життя.

За таких обставин багато подій і явищ висвітлювалися у газетах однобоко та не об'єктивно і не відображали плюралізм громадської думки. З тематичної палітри газетної періодики випадали злочини, пов'язані з політичними репресіями, організацією Голодомору 1932–1933 рр. та іншими негативними явищами.

1. Газеты СССР. 1917–1960. Библиографический справочник. – Т. 2. – М., Книга, 1976.
2. Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. – К. : НБУВ, 2014. – 436 с.
3. Газети Радянської України. 1917–1920 рр. (За матеріалами газетних фондів Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР). Бібліографічний покажчик. – Едмонтон, 1988.
4. Шлях революції. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/965/>. Назва з екрана.
5. Шлях революції. – 1 серпня. – 1923.
6. Шлях революції. – 5 вересня. – 1923.
7. Шлях революції. – 23 вересня. – 1923.
8. Шлях революції. – 18 серпня. – 1923.
9. Шлях революції. – 23 вересня. – 1924.
10. Шлях революції. – 11 вересня. – 1923.
11. Робітниче-селянське око. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/1109/>. Назва з екрана.
12. Робітниче-селянське око. – 1 вересня. – 1925.

13. Робітниче-селянське око. – 10 жовтня. – 1925.
14. Робітниче-селянське око. – 20 жовтня. – 1925.
15. Робітниче-селянське око. – 1 жовтня. – 1925.
16. Робітниче-селянське око. – 6 жовтня. – 1925.
17. Робітниче-селянське око. – 5 вересня. – 1925.
18. Радянська думка. – 31 жовтня. – 1925.
19. Радянська думка. – 3 листопада. – 1925.
20. Радянська думка. – 7 листопада. – 1925.
21. Радянська думка. – 10 листопада. – 1925.
22. Радянська думка. – 19 листопада. – 1925.
23. Радянська думка.
24. Радянська думка. – 21 листопада. – 1925.
25. Робітниче-селянська правда. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/1007/>. Назва з екрана.
26. Робітниче-селянська правда. – 17 травня. – 1923.
27. Робітниче-селянська правда. – 1 січня. – 1925.
28. Робітниче-селянська правда. – 4 березня. – 1923.
29. Робітниче-селянська правда. – 17 березня. – 1923.
30. Робітниче-селянська правда. – 1 січня. – 1924.
31. Робітниче-селянська правда. – 16 січня. – 1925.
32. Робітниче-селянська правда. – 11 березня. – 1925.
33. Єднання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/982/>. Назва з екрана.
34. Незаможник. – 12 травня. – 1924.
35. Незаможник. – 24 лютого. – 1924.
36. Незаможник. – 27 лютого. – 1924.
37. Незаможник. – 6 березня. – 1924.
38. Незаможник. – 23 лютого. – 1924.
39. Незаможник. – 8 березня. – 1924.

Валентин ЛАЗУРЕНКО

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА І СУЧАСНІ НАУКОВІ РОЗВІДКИ ПРО ПОХОВАННЯ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Новітні, реальні пошуки крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького, які за ініціативи та підтримки ГО “Фонд Великий Лях” (голова – Павло Костенко) з кінця 2018 р. і до нині проводяться в Іллінській церкві села Суботів Чигиринського району Черкаської області, на наше переконання, при правильній інформаційній політиці, може слугувати активним поштовхом до наближення українського суспільства до усвідомлення необхідності створення Пантеону Національної Пам’яті українських героїв, чого нині

бракує в нашій державі.

Для кожного щирого українця і патріота своєї землі постать гетьмана України Богдана Хмельницького на сьогодні є уособленням державності і справжньої нефальшивої любові до рідного народу. Про геніальні прояви особистості Богдана Хмельницького можна писати досить багато: державотворець, дипломат, військовий діяч. Стратег і тактик. Для своєї епохи, як писали сучасники його, він був “Богом даним вождем”.

Незавершеним для історичної пам’яті нашої нації залишається на сьогодні встановлення реального місця поховання

батька-засновника України як такої, що існує і донині, гетьмана України Богдана Хмельницького.

“... На жаль, і до цього часу Українська держава, яка постала завдяки могутній волі та харизмі гетьмана Богдана Хмельницького 370 років тому, не має Пантеону своїх героїв-засновників.... Такі історичні Пантеони мають Італія, Франція, Польща та інші провідні країни світу, а ми – сучасні українці, перебуваємо тільки на початковому шляху створення таких важливих для нашої країни місць пам'яті. Зрозуміло, що місця пам'яті неможливо створити без проведення ґрунтовних наукових досліджень. Відтак початком практичного втілення ідеї створення Національного Пантеону вважаю максимальне сприяння ініціативам вчених та громадськості щодо локалізації місця поховання Великого Гетьмана, а також її подальшої музеєфікації” [9], – так висловився з приводу продовження пошуків місця поховання Богдана Хмельницького один з найкращих біографів гетьманів України, директор Інституту історії України НАН України Валерій Смолій.

Політика національної пам'яті, яку активно провадить Україна, вимагає пошуку та відновлення могил видатних діячів України, як в межах нашої країни, так і за кордоном. Адже основним місцем пам'яті кожного народу є могили предків, а ставлення до них суспільства показує як національну зрілість самого суспільства, так і його державотворчий потенціал. З релігійної точки зору, відправлення поминальних заходів біля гробу перетворює церкву з меморіалу у мартирій, що має велике значення в історії України та української духовності [9].

27 липня 1657 р. відійшов у вічність великий державотворець Богдан Хмельницький. Як за життя постать гетьмана була оповита багатьма легендами і міфами, так і після його смерті вона залишила по собі для нащадків чимало незрозумілого і втаємниченого, а в деяких аспектах – обросла і фальсифікаціями.

Метою даної статі є подання в стислій формі історичної інформації про стан справ з дослідження Іллінської церкви (та території біля неї) в селі Суботів Чигиринського району

*Богданова церква в Суботіві.
Малюнок Т. Шевченка. 1845 р.*

Черкаської області в плані пошуку поховання гетьмана Богдана Хмельницького.

Богдан Хмельницький згідно з історичними джерелами, будував Іллінську церкву в Суботіві як свою майбутню усипальницю (за різними даними) про-

тягом 1651 – 1656 рр. [4, с. 24; 5, с. 427; 7, с. 532]. Іллінська церква в Суботіві стала усипальницею в серпні 1657 р. [1, с. 446; 8, с. 595]. Адже в цей рік там було привселюдно, на чому засвідчують літописні джерела [10; 11], поховано гетьмана.

Сторіччя, і, до речі, короткотривалі у часі археологічні дослідження, які проводились в Іллінській церкві в Суботіві, наближали і віддаляли (з різних причин, в т.ч., і політичних) від встановлення реального місця поховання гетьмана Богдана Хмельницького, та перетворення його на своєрідне місце “української мекки” патріотизму і гордості за власну націю. **1953 р.** – дослідження всередині Іллінської церкви не проводились (було здійснено лише зовнішнє зондування церкви) [5, с. 428]. **1970 р.** – розкопки проводились, дослідники реально наблизились до відкриття місця поховання, але з різних міркувань продовжити дослідження у виявленому всередині Іллінської церкви місці було заборонено [5, с. 428]. **1971 р.** – розкопки проводились в церкві, але за сучасними висновками ряду вчених, були сфальшовані, аби підтвердити дані Літопису Григорія Грабянки та Чернігівського літопису XVIII ст. про те, що ніби-то прах гетьмана Богдана Хмельницького та його сина Тимоша за наказом обозного коронного війська Речі Посполитої С. Чарнецького у 1664 р. був по вандальському викину-

тий із церкви [7, с. 533; 8, с. 595]. Сучасні фахові дослідження українських вчених (Тарас Чухліб), проведені у польських архівах та бібліотеках не підтверджують факт нападу С. Чарнецького на Суботів у 1664 р. та здійснення наруги над прахом гетьмана Богдана Хмельницького та його сина [9]. А тому, ми можемо припускати, що у Літопис Григорія Грабянки, та і у Чернігівський літопис, могла свідомо (?) за чиеюсь вказівкою потрапити вигадана (?) інформація про напад карального загону на Суботів і знищення могил Богдана і Тимоша Хмельницьких, яке на століття збило дослідників з правильного напрямку пошуку місця поховання великого державотворця України та запустило в інформаційний простір неправдиві, на нашу думку, відомості, які використовувало в своїх дослідженнях не одне покоління істориків.

2005 – 2006 рр. – розкопки в церкві проводились. Локально розкоп проводився біля місця розкопок 1970 р. Не дивлячись на сенсаційні результати (з використанням сучасного на той час пошукового обладнання було проведено ультразвукове обстеження південної і південно-західної стіни, і в місцях “потовщення” знайдено ознаки порожнин, які ведуть до південної стіни, вздовж якої виявлені ознаки порожнини на глибині 10 – 13 м, а глибина власне порожнин сягає 2,5 – 5 м) [4, с. 30] роботи були зупинені через загрозу, “ніби-то” (???) руйнування храму [5, с. 428]. Актів розкопок нами не виявлено, тому результати досліджень цих років є під великим знаком запитання. І в деяких аспектах обростають сучасними міфами. **2018 – 2019 рр.** – за ініціативи та підтримки ГО “Фонд Великий Льох” (голова – Павло Костенко) проводились обстеження всередині Іллінської церкви. У результаті новітніх георадарних вимірювань фахівці Інституту геології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в Іллінській церкві виявили контури склепіння та підлоги підземної поховальної споруди розмірами 3х1,3 м і висотою від підлоги до стелі приблизно 1,6 м, ймовірно, викладеної зсередини цеглою і майже повністю засипаної ґрунтом. Споруда орієнтована по напрямку захід-схід. У

привхідній частині церкви, між стовпами, які підтримують хори, наявні ознаки вхідного колодезя до поховальної споруди [2, с. 58].

Наприкінці 2018 – початку 2019 рр. георадарні дослідження навколо Іллінської церкви в Суботіві проводив незалежний дослідник Іван Ільчишин, який у своєму звіті вказує наступне: “Біля церкви звертає на себе увагу велика (діаметр до 4 м) аномалія, розташована по вісі південної стіни церкви, на південному сході від вітваря. Вона може бути ознакою підземної споруди” [3, с. 10].

У травні 2019 р. за підтримки ГО “Фонд Великий Льох” групою спелео-археологів з Кам’янця-Подільського було проведено дослідження підземних порожнин на пагорбі, де розташована Іллінська церква в с. Суботів Чигиринського району Черкаської області [6, с. 3]. В результаті досліджень спелео-археологів було обстежено 5 об’єктів (чотири льохи і провалля). Зв’язок підземних порожнин зі спорудою

Виконання вимірювань в Іллінській церкві з георадаром VIY-3-500. 2019 р.

Іллінської церкви на даному етапі досліджень не знайшов підтверджень [6, с. 11 – 13].

В останні дні серпня 2019 р. проводились дослідження внутрішньої частини південно-західної стіни будівлі Іллінської церкви на наявність замуrowаних порожнин та проходів за допомогою свердління отворів

діаметром до 20 мм та наступного вивчення отворів за допомогою інспекційної відеокамери з підсвіткою. На даному етапі дослідження вдалось виявити ряд порожнин і встановити, що виявлені порожнини не можуть бути випадково незаповненими будівельним розчином ділянками мурування стін. Їх величина значна і фотоінспекційною камерою свідчать, що порожнини утворені у процесі замурування якихось камер чи проходів. Необхідно виконати наступні дослідження, але вже розвідковоінвазійного характеру: зондажі зі зняттям тиньку у попередньо визначених місця для виявлення швів та неперев'язаних ділянок стін, колишніх прорізів і т.п. [12]. Пошуки криниці тривають.

Отже, як бачимо, у 2019 р. – вчені реально наблизились до ймовірного сенсаційного відкриття. З'явився реальний шанс просунутись вперед із пошуком праху гетьмана України Богдана Хмельницького, і цей шанс необхідно використати з розумом, не завдавши шкоди, насамперед, Іллінській церкві – пам'ятці культурної спадщини національного значення. До речі, результати досліджень 2018–2019 р. підтвердили провідні фахівці світового рівня з археологічної геофізики таких країн як Швеція, Польща, Іспанія.

Пошук праху великого державотворця України Богдана Хмельницького на сьогодні має не лише історичне, а і політичне значення. Адже його можливе віднайдення – стане одним із потужних джерел до запоруки єдності нашої української нації. А також – це реальний шлях до створення величного Пантеону пам'яті великого державотворця України. А Чигиринщина у новому контексті перетвориться на реальне державотворчо-ментально-історичне місце нашої нації.

1. Бондаренко Р. І. Іллінська церква, Іллі пророка церква або Свято-Іллінська церква у с. Суботів // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е – Й. – К.: Наук. думка, 2005. – С. 446–447.
2. Обстеження Іллінської церкви та прилеглої до неї території у с. Суботів Чигиринського району Черкаської області із застосуванням неруйнівних геофізичних методів: звіт з виконання наук.-техн. експертизи /

- керівник теми: кандидат геологічних наук К. М. Бондар. – К., 2019. – 62 с.
3. Лъчишин І. Результати георадарних досліджень в Іллінській церкві. – Суботів: 2018–2019. – 11 с.
 4. Кукса Н. В. Церква і ім'я Святого Пророка Іллі в Суботові: минуле, реалії, перспективи усипальниці Богдана Хмельницького // Чигиринщина в історії України. Зб. 1. Суботів: минуле і сучасність: матеріали Першої історико-красназнавчої учнівської конф. / за заг. ред. доц. В. М. Лазуренка. – Черкаси, 2006. – 120 с.
 5. Нераденко Т. М. Словник-довідник з археології Черкащини: наук.-довідкове красназнавче видання. – Черкаси: ФОП Чабаненко Ю. А., 2016. – 650 с.
 6. Нечитайло П. О., Тимчук Д. В. Звіт за результатами проведення спелео-археологічних робіт поблизу Іллінської церкви в с. Суботів, Чигиринського району Черкаської області. – Кам'янець-Подільський, 2019. – 53 с.
 7. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / собрал Л. Похилевич. – Біла Церква: видавець О.В. Пшонківський, 2007. – XXII+642 с.
 8. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
 9. <https://www.facebook.com/Інститут-історії-України-Відділ-Середньовіччя>
 10. Літопис Григорія Грабянки // https://uk.wikipedia.org/wiki/Літопис_Григорія_Грабянки
 11. Літопис Самовидця // <http://litopys.org.ua/samovyid/sam02.htm>
 12. Звіт з виконання архітектурно-археологічних досліджень в приміщеннях пам'ятки архітектури національного значення охор. №770 – церкви Св. Пророка Іллі в с. Суботів Чигиринського району Черкаської області, об'єкта Національного заповідника “Чигирин” / керівник теми: доктор архітектури, професор, завідувач кафедри архітектури та реставрації Національного університету “Львівська політехніка” Микола Бевз. – Львів, 2019. – 45 с.

Юрій ДУДНИК

ДЗЕНЗЕЛІВСЬКА КООПЕРАЦІЯ

Найвизначнішою і унікальною подією в історії Дзензелівки було створення в селі 1 липня 1895 року Ощадно-позичкового товариства, діяльність якого справила могутній вплив на економічний, культурний, освітній розвиток села. Кооператив у 1910 році вже об'єднував 5000 засновників і обслуговував 144 населені пункти. Це товариство, а пізніше і Київський «Союзбанк» та інші кооперативні установи Дзензелівки були створені і досягли визначних успіхів завдяки невтомній праці засновника дзензелівської кооперації Олександра Давидовича Черненка і його послідовника і учня Христофора Антоновича Барановського.

Олександр Давидович Черненко.

Народився 30 серпня 1864 року в селі Паланочка Маньківської волості Уманського повіту Київської губернії (нині – Маньківський район Черкаської області) в селянсько-чумацькій родині. Його батько Давид, як на ті часи був досить освічений і письменний. Він дуже любив читати книжки, чумакуючи до Одеси або Криму. По закінченні чотирирічних курсів навчання в Коростишівській учительській семінарії, в 1883 році Олександра Давидовича призначено на посаду учителя однокласної міністерської школи в с. Немиринцях Бердичівського повіту на Київщині (зараз с. Немиринці, Ружинського району, Житомирської області).

Провчителювавши чотири роки в Немиринцях, Черненко переходить учителем до Волоських Махаринець (зараз с. Махаринці, Козятинського району, Вінницької області), де

*Черненко Олександр
Давидович*

учителює з 1887 по 1893 р. разом із своєю дружиною, родом з Дзензелівки. Одружився О. Д. Черненко 1889 (або 1890) р. з Олександрою Василівною Корольковою – дочкою священника с. Дзензелівки. (Народилася О. В. Королькова 23 квітня 1859 року, а померла 5 травня 1942 року в Києві, похована на Байковому цвинтарі. На жаль могила її не знайдена.) В 1893 році Черненко бере посаду учителя залізничної школи в м. Козятині (зараз районний центр Вінницької області) де учителює аж до 1908 року. У родині Черненків було 6 дітей.

Така коротка вчительська біографія О. Д. Черненка, але не в ній, безперечно, лежить зміст його життя, а в служінні кооперативній справі.

В особі О. Д. Черненка українська кооперація має одного з перших і найвидатніших своїх діячів, який вийшов на кооперативну ниву юнаком і все життя невпинно і наполегливо працював серед найнесприятливіших умов, борючись і з темнотою народу, і з начальством, і зі злиднями учительського життя.

Коли в 1883 р. Черненко почав учителювати в Немиринській однокласній міністерській школі, там уже з 1883 р. діяло ощадно-позичкове товариство. Діяльність товариства його зацікавила і він взяв на себе обов'язки заступника голови ради товариства. Діяльність ця почалася не при сприятливих обставинах. Однак це не злякало молодого вчителя і він гаряче взявся за виконання своїх обов'язків. І незабаром товариство почало збільшувати свій баланс і набувати авторитету у місцевого населення. Поступово ліквідувались старі фальші і мошенства, підбирався здатний до праці склад працівників.

Кооперація все більше вабила до себе, і він відчув, що кооперативна діяльність це той шлях, по якому йому йти все життя. І він задумав заснувати нове товариство у рідному селі Паланочка. Але здійснити це в ті часи було не легко, оскільки все кооперативне життя Росії було забюрократизоване петербурзькими урядовцями, від яких цілком залежало затвердити, чи не затвердити статут. Зрозуміло, що головну роль відігравала думка і місцевої влади – волосного писаря та поліцейського урядника, бо на підставі їх подання губернатор

давав свою згоду. Мабуть, О. Д. Черненко не знайшов розуміння у місцевої влади, бо у Петербурзі не дозволили відкрити ощадно-позичкове товариство.

Це, однак, не спинило Черненка і він почав справу знову, але вже у селі Дзензелівка, звідки була родом його дружина. На цей раз задум вдалося реалізувати. Село Дзензелівка – не панське, а казенне село, в якому після польського повстання 1830 року було конфісковано польський маєток і заведено так зване «військове поселення». Після скасування у 1861 р. кріпацтва волю отримали і селянам військових поселень. До них, за винятком лісів, перейшла вся земля і селянство зажило значно краще.

Зрозуміло, в Дзензелівці крім заможних людей була й грошова дрібнота та багато звичайних хазяїв, яким потрібно було десь позичити гроші. «Село це у 90-х роках ХІХ ст. було глухим, про кооперацію тут, звичайно, ніхто нічого не знав і взагалі всього нового боялись. Процес переконання селян у необхідності створення кредитного кооперативу вилився в дуже складну процедуру, хоча потреба в організації дешевого кредиту була надзвичайно актуальною. Сільським лихварям мешканці Дзензелівки за позики сплачували більше 100 %. Однак, підтримати ідею Черненка про створення кредитного кооперативного товариства ніхто не хотів.

Для демонстрації серйозності намірів і наочного їх пояснення Олександр Давидович вдався до своєрідної інтриги. Розміняв велику суму грошей дрібними монетами і, гучно брязкаючи ними, возив ці гроші по селу, намагаючись, таким чином, привернути увагу до своїх пропозицій. Такі показові форми агітації виявились переконливими для селян. Хлібороби спокусилися грішми і виявили бажання ризикнути: погодились записатися до товариства».

Статут було затверджено 26 травня 1895 року, а почав діяти він 1 липня 1895 року. Щоб здобути довіру селян, О. Д. Черненко вирішив дати свої власні кошти на створення кооперативу: на первісний капітал, пай і внесок на зберігання – всього більше 1500 крб. «Поліз тоді Черненко до своєї кишені, вийняв свої, на вчительстві зібрані гроші, і демонстративно

поклав їх у касу товариства – 1000 руб. в первісний основний капітал строком на десять років; 50 руб. у пай і деяку суму вкладом. Касир, прийнявши гроші, демонстративно перелічив їх, зачинив у касу, записав по книжках і видав необхідні документи. Після цього тільки заворушився і поліз до кишені дехто з присутніх».

В раду товариства вибрали все поважних людей, а в правління – відомих на селі грамотіїв, відставних військових: фельдшера, дивізійного писаря, каптенармуса. Очолив раду О. Д. Черненко. Для членів правління це була надзвичайно важка праця і порішили, що необхідно шукати такого чоловіка, який би зумів осилити те, чого самі дзензеліани не осилають.

Влітку 1897 р. Черненко запросив в Дзензелівське товариство молодого селянського хлопця Х. А. Барановського, свого колишнього учня, який до цього працював рахівником в Немиринецькому ощадно-позичковому товаристві. Так розпочалася кар'єра одного з найавторитетніших діячів української кооперації Христофора Антоновича Барановського. Саме у Дзензелівці відбулося його становлення як кооператора. Він 15 років був виконавчим керівником Дзензелівського ощадно-позичкового товариства.

Робота у кооперації вимагала максимального напруження інтелектуальних і фізичних сил, потребувала від Олександра Давидовича невсипущої енергії і повсякденної праці на благо громади. При цьому він виявляв абсолютну безкорисливість, по суті – самозречення не лише від задоволення але й елементарного захисту своїх матеріальних інтересів. Посідаючи керівні посади у цілому ряді кооперативних установ, О. Д. Черненко, звичайно, мав можливість добре поліпшити свій добробут. До того ж, за умов слабкої самоорганізації кооперативного селянства, кооперативні діячі були фактично нікому непідконтрольні і при нагоді могли легко зловживати посадовим становищем у власних інтересах. Однак, Олександр Давидович у кооперативній роботі показав високий зразок добропорядності, чесності і відповідальності перед людьми. Відомо, наприклад, що після пограбування Козятинського споживчого товариства О. Д. Черненко із своєї учительської зарплати

десять років віддавав борги товариства кредиторам, оскільки вважав справою честі кооперативного діяча не допустити оголошення, очолюваного ним кооперативу, банкрутом.

Слід зазначити, що не раз О. Д. Черненку доводилось страждати за свою добросовісність і самовідданість. Так, 5 січня 1900 року до одного з козятинських кооперативів привезли товар і, щоб було швидше, підводчики скинули його прямо на землю, бо поспішали святкувати Різдво і О. Д. Черненко був вимушений один стерегти товар аж до ранку 7-го січня.

З приходом в Дзензелівське товариство Барановського справи там пішли добре і Черненко міг приділити свій час іншим справам, він почав думати над подальшим розвитком кооперації. У 1899 році він засновує Козятинське споживче товариство і обирається головою його правління. І з цього часу Черненко почав ділити свій час між Дзензелівкою і Немиринцями.

Згодом, в 1907 році, коли на батьківщині Олександра Давидовича у селі Паланочці відкрилося кредитне товариство, Черненка було обрано головою ради й цього товариства. Четвертим кооперативним товариством, де Черненко головував у раді, було Волосько-Махаринецьке Бердичівського повіту (нині – с. Махаринці Козятинського району Вінницької області), яке відкрилося у 1908 році і пам'ятало його як колишнього вчителя цього села (1887–1893 рр.).

До Козятина і Дзензелівки почали з'їжджатися люди за порадами щодо організації кооперативів. Олександр Давидович був настільки захоплений працею, що буквально не мав вільної хвилини. Своє становище Черненко вважав становищем найщасливішої людини, не зважаючи на те, що матеріальний стан його був досить поганий.

У 1908 році Олександр Давидович залишив посаду вчителя в Козятині і весь свій час віддавав кооперації – головуванню у чотирьох товариствах, два – у Бердичівському і два – в Уманському повіті (між ними близько 200 верст). Після завершення вчительської діяльності О. Д. Черненко облаштував собі квартиру і в Дзензелівці, в житловому будинку ощадно-позич-

кового товариства (будинок зруйнований в другій половині 1960-х років).

Інспекція дрібного кредиту при Київській конторі Державного банку, констатувавши факт «протизаконної поведінки» Черненка (перебування членом і головою ради аж у чотирьох товариствах), довго судила та рядила, як їй бути, і, нарешті, видала наказ, яким не забороняла цього «беззаконня», а забороняла лише позичання грошей разом в усіх товариствах.

Організовані ним осередки кооперативного життя стали зразком для наслідування. З різних сіл за порадами до О. Д. Черненка йшли ходяки. У 1908 році часопис «Слово» характеризував його як «відомого діяча сільських кооперативів». Наступного 1909 року журнал споживчої кооперації «Союз споживачів» з нагоди 25-річчя кооперативної діяльності Олександра Давидовича проінформував про запровадження в Коростешівській учительській семінарії стипендії на честь його імені і назвав О. Д. Черненка «видатним кооперативним працівником Південно-Західного краю». А у 1918 році авторитетний кооперативний журнал «Комашня» зазначав, що за його безпосередньою участю або під впливом виникла третина кооперативів Київщини.

У 1898 році Черненко відкриває в Дзензелівці споживче товариство (споживчий кооператив). В ньому він брав участь як член ради та ревізійної комісії. В Козятині, де проживала родина Черненка, теж відкрилися ще два кредитних кооперативи, які запросили його до співпраці.

Першою в Україні спілкою споживчих кооперативів став Київський союз споживчих товариств, який було створено у травні 1907 року на з'їзді представників споживчих товариств Київської губернії. У роботі з'їзду брали участь 74 делегати від 44 кооперативів. З'їзд виробив статут утвореного об'єднання, який був затверджений 25 серпня 1908 року. У грудні 1908 року на з'їзді представників споживчих кооперативів Київської губернії 160 кооперативів оголосили про входження до союзу.

Розгортання діяльності Київського споживчого союзу привернуло до себе увагу й закордонних кооперативів.

Гамбурзький союз споживчих товариств звернувся до нього з пропозицією налагодити економічні зв'язки, зокрема, для постачання з Російської імперії за кордон курячих яєць. Можливо, що саме для цього з ініціативи О. Д. Черненка в Дзензелівці у 1914 році була створена артіль зі збуту яєць (яєчна артіль), статут якої був затверджений 7 липня 1914 року. (трохи раніше, у 1913 році у зв'язку з розвитком кооперації було розроблено цілий ряд приблизних статутів, в тому числі артілі для збуту яєць).

У 1915 році сталися неприємності – на чергових зборах Дзензелівського товариства з'явився становий пристав. Його запросив голова правління, котрий мав на меті використати начальство тоді, коли збори підтримають не його, а Черненка, котрий мав відмінне від голови бачення розвитку товариства. Пристав в підходящому місці заявив, що він закриває збори. Не схильний до скандалів Черненко на цей раз не стримався і почав виголошувати протест. Поліцейський чин наказав замовкнути. Але Черненко виголосив весь протест. Після Черненка було засуджено до трьох місяців тюрми. Малась надія добитися від губернатора скасування постанови про арешт. А поки що Черненку радили залишити Дзензелівку. Але його ув'язнили в Уманську тюрму, де він просидів днів з десять, аж поки київським кооператорам не вдалось домогтися його звільнення.

Говорячи про національну спрямованість діяльності кооперативного діяча, варто зазначити, що на початку ХХ століття у часопису робітничої та селянської інтелігенції «Маяк» регулярно публікувалися статті з актуальних проблем українського національного життя за підписом «О. Черненко». Очевидно, авторство зазначених публікацій належить Олександровичу Черненку, і характеризують його як широкого народного інтелігента, свідомого українського кооператора, який бачив у кооперативному русі важливу складову національного відродження українського народу.

Олександр Давидович Черненко віддав все своє життя для поліпшення добробуту селян. Але при цьому не можна не сказати про нього як про людину. Із спогадів сина – Василя Олександровича Черненка:

«В моїй пам'яті закарбувались такі епізоди – діти звертаються до батька з вимогою щось для них купити, а батько зразу відсилає їх до матері, і каже їм: «Я опікуюся тими, що не мають матерів». Одного разу перед Різдвом сідаємо до Святої вечері, шестеро дітей і наймичка з Дзензелівки, а батька нема, ми чекаємо його уманського поїзда, який запізнився з причини сніжної завірюхи. Нарешті батько приходить весь засніжений, бо треба було пройти йому два кілометри від станції до дому, – дуже змучений, але як завжди привітний й усміхнений. Він дуже любив їсти пшеничну кутю, рибу-щуку та узвар. М'яса ніколи не їв – був вегетаріанцем і пацифістом. Ніколи нікому не зробив ніякої кривди і не міг би забити навіть тварини. В церкві часто читав апостола. Хоча мав мало часу, дуже любив своїх дітей і свою дружину».

Із спогадів Х. А. Барановського: «Олександр Давидович рішуче відмовився від платні за виконання обов'язків голови ради товариства, яким він був з дня відкриття товариства, об'єднуючи ці обов'язки з правами та обов'язками попечителя товариства, яким він був теж з дня відкриття його. Коли через років п'ять діяльності товариства, зборами призначили Олександровичу платню по 7 рублів 50 копійок на місяць, то цю платню Олександр Давидович за перший рік пожертвував на збудування від імені товариства пам'ятника вмерлому членові ради товариства, священику Василю Королькову.

Що стосується доброзичливості і людяності Олександра Давидовича, то воно відоме всім тим, хто звертався до нього з яким-небудь проханням. Ця його доброзичливість часто ставило його співробітників в скрутне становище: з одного боку – заступництво Олександра Давидовича, а з другого – статут, певна політика, вимоги начальства – інспекції і т.і. Але рідко можна було відмовитися від заступництва Олександра Давидовича і майже завше приходилося задовольняти ті «беззаконні» прохання, які підтримував Олександр Давидович».

Вітальна телеграма Союзбанку з нагоди 35 річчя кооперативної діяльності (1918 р): «Від Правління Союзбанку щиро вітаємо з 35-літнім ювілеєм кооперативної діяльності дорогого батька Уманської кооперації, фундатора Київського Союзу, Дзензелівського (саме так в телеграмі, а не Дзензелівського – авт.) та інших товариств, віддавшого все життя своє кооперації та рідному краю».

Спогади Ф. Матушевського (1918 р.): «Є на світі особливий сорт діячів, це – розумні, чесні працівники, вірні на слові і на ділі, люди чисті серцем, слово яких ніколи не розходиться з ділом, в яких іноді й слів на язиці дуже мало, які мовчки, але заповідливо і вперто роблять своє діло, іноді й дуже велике, і в цьому ділі беруть на себе всяку роботу, навіть чорну і невдячну, проте вони і нею не гнушаються, не звальють її на чужі плечі, а роблять самі. Свою працьовитість вони дають як зразок іншим людям, непомітно притягають до себе цих людей і утворюють навколо себе особливо приємне обійстя, в якому всім тепло, ясно і привітно. Роблячи своє діло, такі чисті серцем працівники висовують наперед інших людей, своїх помічників, а самі непомітно собі стоять десь ззаду, щоб не витикатися на люди, бо вони бояться, щоб люди не робили їм слави, або не подумали, боронь боже, що вони тієї слави самі добиваються...

До такого сорту завзятих та заповідливих в своїй роботі, але скромних і чистих серцем працівників, що люблять робити своє велике діло тихо, без розголосу та дзвону, що не тільки не вимагають собі від людей слави чи користі за свою роботу, а ще й своїм всім поступаються, що віддають на громадське діло не тільки свій час, свою силу, а дуже часто й свій невеличкий зарібок, – до таких діячів належить Олександр Давидович Черненко.

Серед інших видатних учнів Черненка в «Історії українського кооперативного руху» Іллі Витановича згадується корінний дзензелянин Семен Прохорович Дігтяренко (1882–1938), який на прохання Василя Миколайовича Доманицького був направлений Черненком в с. Колодисте (нині –

Тальнівського району Черкаської області) і багато зробив в кооперативах цього села.

Окрім Х. А. Барановського серед кооператорів чимало знайдеться людей, для яких Олександр Давидович був учителем і в школі, і в кооперації. Але окрім великого гурту безпосередніх учеників Олександра Давидовича за 35 літ його невсипущої праці, як кооператора, добра третя частина Київщини була вкрита кооперативами при діяльній участі, або під впливом кооперативної роботи О. Д. Черненка.

Щоб прискорити передачу грошей з Козятина в Дзензелівку, і з другого боку, щоб уникнути зайвих видатків за пересилку грошей поштою, Олександр Давидович довіряє на слово тисячі рублів машиністам паровиків, або кондукторам поїздів, які повинні були на ходу поїзда кидати гроші якомусь сторожові, будочникові чи його жінці, а ці вже мусіли односити одержані таким оригінальним способом гроші до каси Дзензелівського товариства. Такий спосіб пересилки грошей практиковано не один раз і не два а цілий ряд літ, а проте не було випадку, щоб хоч раз пропала копійка.

Що ж стояло на сторожі коло цих грошей? Озброєна варта? Ні. Стояв на варті один сторож, без зброї, – на ім'я цей сторож звався **МОРАЛЬНИЙ АВТОРИТЕТ ЧИСТОЇ СЕРЦЕМ ЛЮДИНИ** – О. Д. ЧЕРНЕНКА, стояла сторожем його чиста совість, що берегла громадську копійку паче своєї».

І. А. Фареній: («З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні»): «Помітною постаттю у кооперативному русі початку ХХ ст. був і Олександр Давидович Черненко. Він належав до тієї плеяди української народної інтелігенції, що присвятила себе повсякденному, часто непомітному серед широких кіл громадськості самовідданому служінню народу. Менш відомий за провідних українських кооператорів, він якнайближче стоїть до тих сотень сільських вчителів, лікарів і священників, які без зайвих амбіцій своєю безкорисливою працею несли в селянське середовище найпрогресивніші ідеї, не сподіваючись за те мати будь-яку винагороду, крім полегшення становища народних мас».

Значення О. Д. Черненка для розвитку кооперації на початку ХХ ст. високо оцінювалось кооперативною громадськістю, хоча він і не потрапив до числа загальноновизнаних авторитетів кооперативної справи. До того ж, О. Д. Черненко відзначався надзвичайною скромністю, що також не могло не позначитися на популяризації його імені та відомостей про масштаби проведеної ним кооперативної роботи. Між тим, реальна роль Черненка у становленні кооперативного руху нічим не поступається значенню діяльності найвідоміших кооперативних діячів тієї епохи. І це було цілком зрозумілим для певної частини кооперативної громадськості.

У 1918 році на сторінках журналу «Комашня» справедливо вказувалося: «В особі О. Д. Черненка українська кооперація має одного з перших і найвидатніших своїх діячів».

У науковій літературі відшукати згадки про Олександра Давидовича Черненка дуже складно. За винятком праць І. Витановича, певних інтернет-ресурсів, повідомлень та розвідок І. А. Фаренія, інформація в сучасному інформаційному просторі про цю людину відсутня. Півстоліття тому видатний історик української кооперації Ілля Витанович констатував, що «про цю особливо заслужену в українському кооперативному русі й цікаву людину майже не згадується в історично-кооперативній літературі». Слід сказати, що з тих пір мало що змінилося у висвітленні діяльності кооперативного діяча.

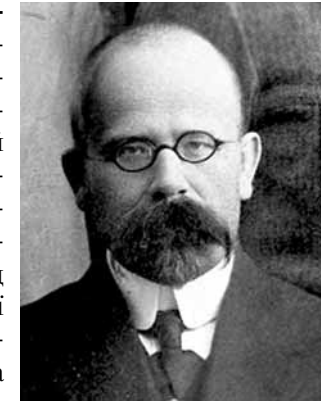
Могила О. Д. Черненка в
Дзензелівці

Відаючи належне заслугам Олександра Давидовича Черненка перед українським кооперативним рухом, потрібно

зазначити, що його ім'я вимагає широкої популяризації у наш час. Це потрібно як для відновлення історичної справедливості, так і для кооперативної практики сьогодення в якості яскравого прикладу служіння народним інтересам.

Помер Олександр Давидович Черненко 10 квітня 1921 року у селі Дзензелівці, де й похований. Тільки в 2001 році завдяки онуці Черненка, що мешкає в Канаді, а також родичам, що живуть в Дзензелівці, вдалось досить точно встановити місце поховання. В травні 2006 року на могилі встановлено меморіальну плиту.

Христофор Антонович Барановський. Він був одним з найвизначніших діячів Українського кооперативного руху, громадський і державний діяч, фінансист, видатний діяч українського національно-визвольного руху. В «Історії Українського кооперативного руху» написано так: «Головною особою в період початкових змагань української кооперації за власне союзне будівництво, а потім і головним та переможним його конструктором був Х. А. Барановський».

Барановський Христофор
Антонович

У своєму стрімкому злеті як видатного діяча кооперативного руху, фінансиста, громадського, державного діяча Барановський повинен завдячувати своєму вчителю Олександру Давидовичу Черненку.

Народився Х. А. Барановський 19 грудня 1874 року в с. Немиринцях, Бердичівського повіту на Київщині, в селянській родині. В Немиринцях здобув початкову освіту в однокласній міністерській школі, де у 1883–1887 рр. вчителював О. Д. Черненко, і юнаком почав працювати в кооперації. У 1894–1897 рр. працював в ощадно-позичковому товаристві у рідному селі рахівником. Влітку 1897 року на пропозицію О. Д. Черненка перейшов до більшого ощадно-позичкового товариства в

селі Дзензелівці Уманського повіту і очолив його, а Черненко став головою ради.

Точних даних про подальшу освіту Барановського немає. Біографи здебільшого подають, що він був самоуком і крім сільської школи не мав формальної освіти. Та це не так. Не хто інший, як Черненко, підготував молодого Барановського і він склав екстерном іспит на вчителя і деякий час вчителював у Дзензелівці. Пізніше Барановський займав відповідальні пости як фінансист (наприклад інспектор державного банку для кредитних товариств) і, напевне, проходив якусь фахову підготовку та складав фахові іспити.

Як би там не було, але всі свої знання і досвід, які дозволили йому потім займати найвищі посади в кооперації, банківській справі і уряді він здобув в Дзензелівці. Роки з 1897 по 1911 Х. А. Барановський присвятив виключно розбудові Дзензелівського ощадно-позичкового товариства, створенню і розвитку «Союзбанку» та інших кооперативних установ. Заклав при ньому майстерню возів, організував збут збіжжя та доставку буряків до цукроварень, співпрацював з Уманським земством над організацією кооператив у повіті і в той час зійшовся з Платоном Доманицьким, який був ініціатором кооперації в Уманському Земстві.

У 1899 р. з ініціативи молодого кооператора Х. Барановського у Вінниці відбулася нарада представників чотирьох кредитних товариств – із Вінниці, с. Дзензелівки, Києва та Житомира, яка вирішила порушити перед владними структурами питання про заснування союзу Південно-Західного краю. Він мав об'єднати кредитні кооперативи Київської, Волинської та Подільської губерній.

З 1 по 15 червня 1910 року з ініціативи Барановського в с. Дзензелівці були влаштовані перші в Україні курси з споживчої кооперації. З 1907 по 1911 рік Барановський очолює «Союзбанк», який в ці роки діяв в Дзензелівці. У 1911–1917 рр. Барановський очолював управу «Союзбанку» у Києві. У ці роки він заснував і редагував журнал «Муравейник-Комашня», багато писав про практичні і організаційні справи кооперації.

Під час Першої світової війни Барановський почав послідовно здійснювати широко запланований задум союзного будівництва української кооперації і розвивав його в 1917–1920 рр. він став одним з найвизначніших організаторів українського кооперативного руху. 9 квітня 1917 року відбувся перший Всеукраїнський з'їзд кооперативних спілок. 15–18 вересня 1917 року відбувся другий Всеукраїнський з'їзд кооперативних спілок. У 1918 році Барановський здійснив організацію нової центральної фінансової інституції української кооперації – Українбанку та став головою його правління. Українська кооперація вже мала вихід за кордон, зокрема в США і Європу. Х. А. Барановський був головою ради Центрального Українського Сільсько-Господарського Союзу, Всеукраїнського Кооперативного Союзу забезпечень, головою ревізійного комітету Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України та ін. У 1917–1918 рр. обирався до Української Центральної Ради і Малої Ради від кооперативних організацій. Правління Українбанку ухвалили заснувати при Українському кооперативному Інституті стипендію імені Х. Барановського.

15 червня 1917 року був створений перший Український уряд – Генеральний секретаріат Української Центральної Ради, на чолі з В. Винниченком. Посаду Генерального секретаря фінансових справ обіймав Х. А. Барановський.

29 липня 1917 року було вироблено «Статут вищого Управління України» (статут Генерального Секретаріату), який мав бути представлений на затвердження Тимчасового Уряду і який визначав взаємовідносини між Центральною Радою, Генеральним Секретаріатом і Тимчасовим Урядом. Для цього в Петроград була направлена делегація з трьох осіб: В. Винниченко – голова Генерального Секретаріату; Х. Барановський – генеральний секретар фінансових справ; М. Рафес – генеральний контролер (від меншості).

З 26 травня 1920 року Х. А. Барановський – міністр фінансів в уряді прем'єра В. Прокоповича (1881–1942). Це був останній уряд на території України. Відомостей про належність Барановського до якоїсь партії немає. Ймовірно, що він був все життя безпартійний.

Посланий українськими кооперативними центрами за кордон (1920 р.) Барановський вже не мав змоги повернутися в Україну й залишився на еміграції. Короткий час жив в Німеччині, потім переїхав до Бразилії. Там у Сан-Паулу жив до 1941 року в духовному пригніченні з причини сумного фіналу визвольних змагань та розгрому тієї будови відновленого державного життя України й української кооперації, яким він присвятив найкращі свої задуми та велику творчу працю. В довіднику з історії України написано так: «З 1920 року жив в еміграції в Південній Америці». Ніяких відомостей про сімейний стан Х. А. Барановського немає, скоріше всього він був не одружений. Помер Христофор Антонович Барановський 7 травня 1941 року в Сан-Паулу.

Дзензелівське ощадно-позичкове товариство. Серед кредитних кооперативів на території сучасної Черкащини найбільшу увагу привертало ощадно-позичкове товариство села Дзензелівки, засноване 1 липня 1895 року. Його основний капітал нараховував тоді 1 тис. крб., а за два роки діяльності сягнув 20 тис. крб.

Через два-три роки після відкриття товариства в невеличкій квартирі Черненка в Козятині утворилась неначе його філія – тут часто приймалися і виплачувались вклади, роздавали літературу про Дзензелівське товариство, по кілька днів проживав представник товариства. І дякуючи цьому, Козятин, з його грошовитим залізничним населенням, зв'язався з Дзензелівкою досить тісно, не дивлячись на те, що до неї велика відстань.

Ускладнювало зв'язки те, що пошта від Дзензелівки була далеко і зносили з Козятином листовно забирали багато часу. І Черненко використовував залізничних машиністів, які проїжджали в трьох верстах від Дзензелівки і на будці скидали на ходу Козятинську пошту сторожисі, яка й доставляла ту пошту товариству. Не раз так пересилались і досить значні грошові суми.

Товариство стрімко розвивалось і за десять років вже випереджало всі існуючі товариства в окрузі. Незаперечний був і

авторитет Черненка. Вже за перші 2,5 роки роботи баланс кооперативу зріс аж у 30 разів і досяг 30 тисяч крб. У 1899 році товариство змогло на власні кошти збудувати собі приміщення, а у 1905 році – школу для дітей кооперованих селян. Довіра населення до кооперативу постійно зростала, що проявилось у збільшенні кількості його членів та суми вкладів. За перші десять років товариство об'єднало у своїх лавах близько 3 тис. чол. За цей же період грошових внесків до кооперативу поступило майже на 0,5 млн. крб. За допомогою товариства селяни змогли значно поліпшити своє економічне становище, зокрема, звільнитися від боргової кабали місцевих лихварів. Чимала кількість кооперованих хліборобів збільшила свої земельні наділи.

В 1910 році на виставках в містах Умані і Катеринославі Дзензелівському ощадно-позичковому товариству за зразкове ведення справи і значний розвиток операцій присуджені золоті медалі. Товариство збудувало склад (приміщення збережене), де накопичувались хлібні запаси, сформовані із зерна, купленого у членів товариства за вигідними для них цінами. Так, наприклад, у 1910 році товариство приймало жито за ціною 70–72 коп. за пуд, овес – по 54 коп., ячмінь – 58–60 коп., тоді як скупники платили за жито лише 62 коп., овес – 50 і ячмінь – 55 коп. Таким чином, при продажу свого хліба через товариство-посередник селяни додатково отримували від 3 до 10 коп. з пуда.

Важливе місце у збутовій діяльності товариства займав збут цукрового буряку, який вирощували члени товариства. Встановивши прямий зв'язок із трьома цукрозаводами, лише за 1911 рік товариство продало більше 1 млн. пудів солодкого кореню. Завдяки підприємливості ради товариства закупівельну ціну вдалось підняти із 1,35 крб. до 1,6–1,8 крб., і члени товариства отримали доходу на 30 % більше.

Недостатня розвиненість кооперативної свідомості компенсувалася натхненною добросовісною діяльністю керівників кооперативу – О. Д. Черненка та Х. А. Барановського. На 1910 рік кооператив об'єднував вже 5 тисяч пайовиків і обслуговував населення 144 населених пунктів. Сукупний капітал

досягав 450 тисяч крб. , зокрема основний і запасний капітали становили 115 тисяч, сума вкладів – близько 280 тис. крб.

Товариство видавало позики на купівлю і оренду землі, придбання худоби, сільськогосподарських машин і реманенту, будівництво господарських споруд тощо. З 1895 р. по 1910 р. кооперативом було видано кредитів майже на 3 млн. крб. Станом на 1909 рік Дзензелівське ощадно-позичкове товариство в районі своєї роботи практично ліквідувало діяльність приватних кредиторів. Лихварі, не знаходячи застосування своїм накопиченим капіталам, були вимушені, у більшості випадків, покласти їх у якості вкладів у кооператив.

Поряд з кредитними операціями, товариство активно займалося виконанням посередницьких функцій. Із власного складу йшла реалізація сільськогосподарського реманенту, посівного насіння, добрив, бляхи. За 1911 рік товариство продало товарів майже на 40 тис. крб. У наступні роки оборот від реалізації продукції не опускався нижче 30 тис. крб. Щороку товариство продавало селянам до 500 плугів. За 1911 рік чистий прибуток від посередницьких операцій склав близько 6,5 тис. крб.

12 лютого 1911 року київський губернатор О. Ф. Гірс пише листа правлінню Дзензелівського товариства, яким обмежує діяльність товариства Маньківською і сусідніми з нею волостями в радіусі 40 верст. Напевне, що це було зумовлене тим, що товариство витіснило з поля своєї діяльності лихварів-євреїв.

У своїй праці «Кооперация в русской деревне» 1912 року В. Ф. Тотомианц писав: «Познайомившись з кредитною кооперацією Київської губернії взагалі, зупинимось тепер на найвидатнішому ощадно-позичковому товаристві не тільки Київської губернії, а і всієї Росії, на Дзензелівському. Після двох років роботи баланс товариства складав 30135 рублів 42 коп. при 753 членах.

До відкриття товариства місцеві лихварі брали з селян до 104 %. Коли товариство оголосило видачу кредитів під 12 % (з 1 січня 1900 року під 10 %), то цей кредит виявився надзвичайно дешевим і бажаючих ним скористатися було дуже

багато. Вже на третьому році діяльності найбільші місцеві лихварі зробилися його вкладниками, а інші знизили свої проценти до 18 % річних.

При сприянні товариства купили великі наділи землі селяни 17 сіл. Дрібні ділянки землі купувалися на позичені в товариства гроші селянами усіх 144 поселень, що входили в район його діяльності. Завдяки товариству, майже в кожному селі в межах його діяльності є парові молотарки, які по черзі молотять хліб селянам.

В популяризації товариства велику допомогу надали два священики Семен Петрушевський і Є. Корольков, які підписали як засновники статут товариства і не побоялись довірити йому свої заощадження. В товаристві зберігалися вклади з Чернігівської, Полтавської, Херсонської губерній, з Києва, Мінська, Петербурга, Виборга і Ченстохова.

Значна увага приділялася організації збуту селянами зерна. Посередницькі операції з хлібом полягали у закупівлі кооперативом у селян врожаю зернових і продажу його великими партіями. Закупівельні ціни на зерно товариство встановлювало дещо більші, ніж скупники і, крім цього, унеможливило обв'язування, яке постійно практикували приватні посередники.

Кооператив також, виступаючи в ролі посередника між селянами – виробниками буряків і цукроварнями, поступово збільшив закупівельну ціну на 50 %. За спогадами дзензелівців, ощадно-позичкове товариство стимулювало вирощування селянами цукрових буряків, надаючи їм для цього пільгові кредити.

Напередодні Першої світової війни Дзензелівське ощадно-позичкове товариство об'єднувало вже більше 6 тис. членів. Постійну роботу кооперативу забезпечували більше двох десятків службовців. Щоденно кооператив з різних питань відвідувало від 100 до 300 чоловік. Для підтримки постійного зв'язку з пайовиками, значна частина яких проживала далеко за межами Дзензелівки, у приміщенні товариства був встановлений телефон. Селяни швидко опанували цим досягненням техніки і часто використовували телефонний зв'язок для вирішення не лише проблем кооперативної роботи.

За підрахунками В. Ф. Тотоміанца, Дзензелівське ощадно-позичкове товариство за основними показниками своєї роботи посідало третє місце серед кредитних кооперативів Російської імперії.

Поряд з веденням різноманітних господарських операцій, Дзензелівське товариство намагалося постійно піклуватися про духовні потреби людей. Тому важливе місце у діяльності кооперативу займало забезпечення роботи школи. Щорічно на її утримання виділялося близько 3,5 тис. крб.

29 вересня 1905 року генерал-губернатор Клейгельс дав дозвіл на відкриття в Дзензелівці на кошти місцевого ощадно-позичкового товариства однокласного приходського училища. А в 1911 році в Дзензелівці на кошти товариства було відкрите двокласне приходське училище.

1912 року статус училища підвищився і воно мало назву «Дзензелівське 4-класне міське училище, а 1915 року воно набуло статусу вищого початкового училища при Дзензелівському ощадно-позичковому товаристві.

Червень 1912 року. Учні і вчителі Дзензелівського училища ощадно-позичкового товариства під час екскурсії до Одеси.

В листі від 6 січня 1913 року інспектор народних училищ Карпов повідомляє вчителя Дзензелівського 4-х класного міського училища Приходченка Гаврила Федоровича що «розпорядженням від 20 грудня 1912 року Опікун Київського учбового округу дозволив допустити Вас до викладання в училищі рахівництва і діловодства кооперативів в позаурочний час по одному часу в тиждень в кожному класі а також укласти детальну програму поручених Вам предметів і надати мені в двох примірниках».

1912 року товариством було збудовано величний шкільний комплекс з чотирьох приміщень: головний корпус (до цього часу зветься «Вища школа»), директорський корпус на дві квартири (зараз в цих корпусах розміщений Маньківський районний краєзнавчий музей), земська школа (зараз майстерні Дзензелівської школи), приміщення для проживання вчителів на чотири квартири (зараз приватний механічний цех). Причому для будівництва земської школи був задіяний недоторканий капітал в розмірі 933 рублі 13 копійок за вилучену під залізницю громадську надільну землю. Дозвіл на використання грошей для будівництва школи давав Імператор Микола II.

У 1912 році у школі навчалося 86 дітей, а вже у 1914 – близько 200 дітей. Навчальний заклад відзначався високим рівнем викладання, ґрунтовними знаннями учнів і вивченням школярами не лише загальноосвітніх предметів, а й таких дисциплін, як теорія та історія кооперації, практика кооперативної роботи тощо. Останнє мало неабияке значення для поширення кооперативної свідомості у районі діяльності Дзензелівського товариства (адже в школі навчалися діти з усіх навколишніх сіл), формувало нове покоління людей, вихованих на кооперативних ідеалах.

Важливе значення для селян мала й створена у 1907 році при товаристві каса для надання матеріальної допомоги родинам померлих членів кооперативу – так звана «похоронна каса». Зокрема, у 1910 році сім'ям покійних було виділено близько 2,5 тис. крб. За 1911 рік 75 родин отримали з каси матеріальну допомогу на загальну суму майже 3,5 тис. крб.